

<https://doi.org/10.15407/fd2024.02.078>

УДК 141.13-028.45:129/130(045)

Павло КРЕТОВ, кандидат філософських наук,
доцент, кафедра філософії, соціальних та політичних наук,
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин, історії та філософії,
Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького,
18000, Черкаси, бульв. Шевченка, 81
ataraksia@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2593-3731>

КОНЦЕПЦІЯ БЕЗСМЕРТЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕЇ ПРОСВІТНИЦТВА: І. КАНТ І ДЖ. Е. МАКТАГАРТ

У статті розглянуто констеляцію тлумачення концепції безсмертя в корпусах ідей І. Канта та Дж. Е. МакТарта відповідно до сучасних тенденцій трансформації ідеї просвітництва. Обґрунтовано коректність застосувань констеляційного методу стосовно творчості І. Канта і Дж. Е. МакТарта. Проблематизовано традиційне уявлення про творчість англійського філософа як змістовно належну до гегелівської традиції, зазначено формальний характер цієї належності. Вказано на можливість констеляційного розгляду близькості розуміння ідеї безсмертя та її значення в межах цілої метафізичної системи у контексті розуміння філософом часу та простору у І. Канта та Дж. Е. МакТарта.

Окреслено важливість маніфестованої інтерпретації констеляційного розгляду ідеї безсмертя для розуміння змісту сучасних трансформацій ідеї просвітництва та відповіді на виклики новітніх форматів бунту проти розуму.

Ключові слова: І. Кант, Дж. Е. МакТарт, безсмертя, просвітництво, констеляція, розум.

Цитування: Кретов, П. (2024). Концепція безсмертя та трансформації ідеї просвітництва: І. Кант і Дж. Е. МакТарт. *Філософська думка*, 2, 78—90. <https://doi.org/10.15407/fd2024.02.078>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Вступні зауваги

Метою нашої статті є спроба зіставлення репрезентації ідеї безсмертя в трансцендентальній філософії І. Канта та персоналістичній метафізиці Дж. Е. МакТагарта у контексті проблематики сучасних експлікацій ідей просвітництва. Нас цікавить насамперед сенсова динаміка цього концепту, яка відбиває фундаментальний вектор тих змін самоусвідомлення індивідів і спільнот, які безпосередньо впливають на формування новітньої ідентичності людини та розвитку цивілізації в умовах потужної сучасної соціокультурної динаміки. Ідея безсмертя як нескінченності та безчасовості відносин між Я-сутностями у Дж. Е. МакТагарта, інспірована Кантовим постулатом віри у безсмертя як запоруки здійснення етично належного як раціонального, може бути розглянута як актуальна для розвою сучасної візії просвітництва як платформи раціоналістичної смислогенерації та гуманізму в сучасну епоху цифровізації, віртуальності та трансгуманізму (опертих на глобалізаційні тенденції розвитку цивілізації). Маємо на меті окреслити констеляційну близькість кантівських рефлексій для метафізики Дж. Е. МакТагарта на підставі подібності насамперед не гносеологічного тлумачення, а етичного потенціалу концепції безсмертя і проблематизувати усталену тезу про гегелівські джерела філософування мисленника.

Констеляційний простір кантівської ідеї безсмертя: версія Дж. Е. МакТагарта

Зважаючи на те, що «будь-яка інтерпретація філософських текстів повинна відповідати максимі трьох «К»: бути консеквентною, когерентною та конгеніальною» (Терлецький, 2016: с. 169), відразу наголосимо, що контекст нашої теми не передбачає порівняння за суттєвими ознаками чи пошуків генетичного зв'язку між корпусом ідей І. Канта та чи не останнім наразі, в межах філософської традиції, проектом систематичної метафізики Дж. Е. МакТагарта. Концепція безсмертя для обох філософів є релевантною як у сфері етики, так і у сфері онтології (оскільки визначає не лише суб'єктивність досвіду, але й уявлення про його формування, тяглість та форми воління і цілепокладання). Також вона видається прямо дотичною до інтерпретації методу констеляції у філософській традиції Заходу назагал і філософуванні Канта і МакТагарта зокрема. Ми будемо спиратися на тлумачення цього поняття як специфічної форми споглядання (контемпляції), яка, дистанціюючи когнітивного агента від безпосередньої даності досвіду (та відповідно негативних впливів міфу про даність (myth of the given) В. Квайна) у сфері інтелігібельного (у традиції розуміння споглядання від Платона до Е. Гусерля, від споглядання сутностей до ейдетичних контемпляцій), уможливорює віднайдення, генерацію та формулювання нових смислів завдяки зміні масштабування та інструментальної оптики в межах певного смислового простору розуміння. Примітно, що застосовно до Кантового трансценденталізму метод констеляції використовує В. Беньямін як засіб подолання інструментального, на його думку, розуміння досвіду у просвітницькій парадигмі, яка досягає кульмі-

нації у філософії І. Канта. Цей метод сучасний дослідник позначає як «розпізнавання візерунків» у мисленні: «... відповідь ховається з поля зору, позаяк дефінієнс так само недовизначений, як і дефінієндум... Суть у тому, щоб установити не аналітично вичерпне визначення, але констеляцію в мисленні» (Ross, 2020: р. 82).

В. Терлецький зазначає, що «появу на авансцені констелятивного аналізу спонукали різні мотиви. Насамперед це відмова від узвичаєних підходів історико-філософського дослідження, які послуговуються поняттями «впливу», традиції й біографії. Певне значення мало також небажання дослідників приставати до поширеного погляду, згідно з яким «філософія — це великі імена й оприлюднені твори» (Терлецький, 2016: с. 175). Попри різні підходи до поняття констеляції та методу аналізу констеляцій у сучасній філософії, визначальну роль у ньому відіграють пошуки «мисленневих просторів» (Д. Генрих), які, утворюючи у свідомості різних мисленників структури динамічного взаємовпливу інтерпретативних і дискурсивних практик, процесуально генерують візії проблематизованих предметів думки, які парадоксальним чином можуть мати спільні риси за всієї відмінності підходів, реляційних зв'язків, загальносистематичного контексту, впливу традиції тощо. Дотичність понять констеляції та контемпляції полягає в тому, що традиційне розуміння споглядання, передбачаючи надчуттєвість пізнання, коливається між Платоновим спогляданням ідей і кантіанськими апіорними формами чистого споглядання. Констеляція як перетин ідей та інтенцій думки є незумовленою, позаяк не передбачає з необхідністю прямого і навіть мислимого зв'язку ідей; у цьому сенсі вона є спробою осмислити ціле з погляду частини. Під таким кутом зору можливо навіть кантівські трансцендентальні ідеї розуму розглядати як результат констеляцій чистої суб'єктивності (або, наприклад, спінозівської абсолютної субстанції чи Фіхтевого абсолютного суб'єкта), оскільки процесуальність мислення (якщо говорити, наприклад, про Гусерлеві ноєматичні структури або ноєзис) завдяки своїй інтенціональності, скерованості «від—до» як у просторовому, так і в темпоральному вимірі утворює певний простір, «фреймує» реальність думки. Тому розгляд розуміння ідеї безсмертя позірно хрестоматійним гегельянцем Дж. Е. МакТартотом під кутом зору Кантового тлумачення цієї філософемі може бути позначений як практика констеляції, хоча б з погляду *philosophia perennis*, якщо останню теж розглядати як констеляційний простір думки. Розуміючи умовність такого підходу, ми зосередимось саме на консеквенціональній складовій маніфестованого зіставлення для проблематизації сучасного тлумачення ідей просвітництва і новочасового гуманізму як раціональних.

В. Козловський, розглядаючи кантівський прагматичний аналіз людини, зазначає, що він починається «з констатації особливостей її існування — людина одночасно існує як істота діюча і як суб'єкт, що свідомо визначає мотиви цих дій. Людині також властиве бажання контролювати свої вчинки, їхні стимули і мотиви. Однак вона стикається з тим, що оскільки її дії розгортаються у світі, де діють також інші суб'єкти, то будь-які її дії провокують непередбачувані наслідки, себто виникнення ситуацій, які суб'єкт не планував і не намагався досягти. Тобто кантівська теза полягала в тому, що людські вчинки значною мірою роз-

гортаються і діють як непередбачувані і невідконтрольні перманентному спостереженню і корекції з боку суб'єктів, ініціаторів цих дій» (Козловський, 2008: сс. 71—72). Таким чином, наша діяльність, яка розгортається в структурі наших стосунків і відносин з іншими людьми, соціальними структурами та реальністю назагал, і наша суб'єктивність як здатність до теоретичної рефлексії парадоксально неподільно роз'єднані, що вкрай ускладнює створення несуперечливого та послідовного викладу теоретичної антропології як систематичного знання. Сучасний філософ слушно зауважує, що питання першочерговості антропологічного знання для філософії в контексті кантівського прагматичного підходу до нього викликає подив насамперед через «розуміння можливої відповіді на нього» (Козловський, 2008: с. 82). Класичний фрагмент з «Критики практичного розуму», яким зазвичай фіксують кантівське розуміння безсмертя: «... нескінченний прогрес можливий тільки за передумови нескінченно триваючого існування й [збереження] особистості [однієї й] тієї самої розумної істоти (того, що називається безсмертям душі)» (Кант, 2004: сс. 133—149). Отже, «прогрес, який прямує до нескінченності» гарантує відповідність до морального закону та здійснення морального призначення нашої природи. Безсмертя, отже, — це екстраполяція людської природи на нескінченність. Позаяк теологію, а отже, і її доктрини про людину, душу, дух Кант розглядав як частину загальної метафізики (докл. див.: Козловський, 2009: с. 20), ідея безсмертя як постулату чистого практичного розуму впродовж усієї його творчості перебувала в основі його побудов (докл. див.: Nahmann, 2018) як «послаблена варіація ряду аргументів» проти телеологічного та інших традиційних аргументів на користь існування Бога (Ameriks, 2000).

Традиційно вважається, що «внесок Канта у розв'язання умоосязної проблеми безсмертя був переважно негативним», тобто критикою аргументів про (Galloway, 1920: р. 118). Якщо *Я* є лише трансцендентальною ідеєю, яка об'єднує навколо себе як можливість досвіду, так і весь досвід, але не може мати доконечного підтвердження щодо його істинності, то ідея безсмертя дає можливість подолання у межах конструювання метафізики часопросторової «клітки» в рецепції та мовній дескрипції реального. Зауважимо, що такий модус тлумачення безсмертя застосовно до метафізики генетично сходить до платонівської традиції (від «Бенкету» до «Тимея») (докл. див.: Obdrzalek, 2021) розуміння безсмертя як стану, що його душа набуває у результаті споглядання ейдосів, тобто контемпліцію, розуміння якої наразі видається близьким до поняття констеляції в його ортодоксальному астрономічному значенні (аналогія між позиціюванням небесних тіл між собою та людської душі — з ейдосами). У контексті статуарно-тілесного уявлення (О. Ф. Лосев) про Космос в античній класичній традиції зіставлення понять контемпліції (процес і спосіб специфічного набуття досвіду) та констеляції (взаємовплив смислових атракторів відповідно до їхнього розташування у певному парадигмальному просторі розуміння) видається коректним. Зазначимо, що ця традиція буде сприйнята картезіанством: «Позапросторовість є входом до безчасової реальності: нематеріальність розуму робить його недоступним для всього часового. Розум залишається незмінним і в цьому сенсі таким, що перебуває поза часом, — по суті

безсмертним» (Sheets-Johnstone, 2003: p. 240). Отже, позачасова природа мислення інспірує картезіанське та кантівське розуміння ідеї безсмертя. Видається важливим, що в аналізі Декартової метафізики Ж.-Л. Марйон зауважує, що онто-теологія в «Роздумах про метод» недостатня через відсутність предикації нескінченності Бога, як це відбувається у пізніших «Метафізичних медитаціях»: «Метафізична насиченість методу та його онто-теологічної дискурсії забороняє *Я* виходити за його межі й трансцендувати самого себе» (Марйон, 2014: с. 88). Нескінченність застосовно до людського *Я* як осердя досвіду власне і є безсмертям, ідея якого так чи інакше імпліцитно чи експліцитно присутня у цілій традиції західної метафізики.

Примітно, що атеїзм Дж. Е. МакТагарта, який мав виражений персоналістичний характер і передбачав існування безсмертя як достатньої умови існування та стосунків між *Я*-сутностями, а також мислимість безсмертя в поєднанні існування з доіснуванням та післяіснуванням і множинністю життів фіксує існування абсолюту як «Бога Платона та Аристотеля», вихідної точки руху думки та логічної дескрипції (Sharma, 2015). Тобто можна припустити, що для англійського філософа ідея безсмертя не лише легітимувала майбутнє та насамкінець «нереальний» час в його часових послідовностях, але й була певним вододілом між знанням і вірою. У другому томі «Природи існування» філософ стверджує: «Врахувавши все це, ми можемо належним чином сказати, що самість безсмертна. Те, що вона існує у безкінечно майбутньому часі, є так само істинним, як і те, що вона існує в теперішньому. Жоден вид існування не є реальним, а є видимістю всього, що є *phenomenon bene fundatum*. І я вважаю, що варто назагал визнати: якщо те, що я житиму безкінечно в майбутньому, є так само істинним, як і те, що моє тіло помре в певний майбутній час, то мене можна належним чином назвати безсмертним» (МакТагарт, 2022: с. 382). Мактагартівське безсмертя є безчасовістю і відповідно «саме через нашу безчасовість справедливим є те, що ми маємо бачити себе як вічних, бачити себе співмірно тому, що ми чітко й постійно усвідомлюємо: наше існування не завершується» (МакТагарт, 2022: сс. 378—379).

І. Кант у «Критиці чистого розуму», міркуючи про трансцендентальні ідеї, зазначає: «Під ідеєю я розумію таке необхідне розумове поняття, для якого в чуттях не може бути даний адекватний предмет. Отже, чисті поняття розуму, про які ми тепер розважаємо, суть трансцендентальні ідеї. Вони суть поняття чистого розуму, бо розглядають усяке емпіричне знання як визначене через абсолютну тотальність умов. Вони не вигадані свавільно, а надані природою самого розуму і тому необхідно мають відношення до всього вживання розсудку. Нарешті, ці поняття трансцендентні і виходять за межі всякого досвіду, у якому, отже, ніколи не може трапитись предмета, конгруентного трансцендентальній ідеї» (Кант, 2000: с. 229) По суті, субстанціональність запитування трансцендентального суб'єкта про власне безсмертя лише і може бути підставою правдивої ідентичності (що видається співмірним Гайдегеровому поняттю істинної екзистенції), яка унеможливорює автодеструктивне для людини заперечення раціональності.

Повертаючись до Кантового висновку, що безсмертя — це «неминуча проблема чистого розуму», ми бачимо, як на перетині кантівської думки щодо осердя

трансцендентальної філософії, межі між феноменальним та ноуменальним, вірою та розумом, наукою та релігією, з одного боку, і спробою МакТаґарта використати гегелівський дискурс (докл. див.: McDaniel, 2020) для викладу своєї версії персоналізму, з іншого боку, виникає можливість осмислення, наприклад, цифрового безсмертя людини чи віртуальності як простору антропологічного в контексті пошуків сучасної філософської антропології, філософії свідомості та філософії інформації. Можна сказати, що в кантівському констеляційному просторі МакТаґарт, перефразуючи відомий вислів М. Мамардашвілі про «мислення Прустом», «мислить Гегелем», тобто у форматі гегелівського дискурсу (але проясненого), проблему кантівського прагматичного виміру антропології. Щодо МакТаґартового гегельянства, то, на думку Дж. Пасмора, воно було суто формальним: «Він доклав щирих зусиль, щоб осмислити себе гегелівським методом, але зрозуміло, що він читав Гегеля з метою зробити саме ті висновки, які були йому потрібні; ніхто і ніколи не був переконаний у тому, що описуваний ним Гегель існує будь-де за межами плодючої уяви МакТаґарта» (Passmore, 1966: p. 76). Дослідник засвідчує, що питання етики й теології, які цікавили МакТаґарта у важливому для нього контексті безсмертя, Гегель майже не зачіпав, тобто під цим кутом зору МакТаґарт продовжує не гегелівську лінію, а радше декартівсько-спінозівсько-кантівську. Також видається важливим, що увага філософа до ідеї безсмертя базувалася на його специфічній філософській релігійності, яка виражалася у формі оптимістичних налаштувань стосовно існування гармонії між людиною та світом. Крім того, умовний містицизм філософа виводиться з його вимоги визнання єдності Всесвіту, яка переважає безпосередній досвід або науковий опис світу. Так, поняття безсмертя є не лише важливим елементом метафізичних конструкцій, але й передумовою того, що філософ називав містичною єдністю світу, яка досягається через містичну інтуїцію (пам'ятаймо, що філософ виходив із власного наявного містичного досвіду).

Зауважимо, що розуміння субстанції як самості та самосвідомості з боку філософа, а також визнання множинності субстанцій, які конституують духовну реальність, укорінені саме в теоретичному розумі у кантівській його інтерпретації, стали підставою для славетних МакТаґартових досліджень філософами часу. Усталене тлумачення метафізики МакТаґарта як неогегельянської версії абсолютного ідеалізму, визначальна риса якої полягає в розумінні фундаментальної природи реальності як спільноти «духів», виходить з того, що підхід МакТаґарта до кореляції сфери реального і сфери існуючого уникає суперечності як необхідності, тоді як гегелівський панлогізм суперечність абсолютизує, що свідчить, на наш погляд, про суттєву відмінність між гегелівською традицією та філософією Дж. Е. МакТаґарта на рівні поняттєвої діалектики, власне руху понять. За зауваженням Дж. Мура, його безпосереднього учня, утримати візію гегелівської філософії з дискурсивною ясністю стало парадоксальним завданням для філософа (Moore, 1903). При цьому ідеалізм МакТаґарта, як і суголосний йому аналітичний підхід раннього Л. Вітгенштайна (періоду «Трактата»), фіксує оптику метафізики (у випадку Вітгенштайна — як універсальної граматики мови) як підстави і межі реальності радше в кантівській традиції з її дихотомією феноменального та ноуменального

світів на рівні знання, але не віри. Властиво, що побудови і Дж. Е. МакТаґарта, і Л. Вітгенштайна (наприклад, афоризм мовчання «Трактат, 7») доволі часто глумачили як імпліцитно містичні, попри акцентовану секуляризованість візії реальності цими філософами, що чи не прямо відсилає нас до славетної кантівської тези щодо необхідності посунути розум, аби звільнити місце для віри. Вітгенштайн прямо стверджує безчасовість безсмертя на рівні концептуалізації: «6.4312. Безсмертя людської душі в часі, тобто її вічне життя й після смерті, не тільки ніяк не гарантоване, а й, коли припустити, що воно є, зовсім не дає того, чого ми завжди хочемо досягти ним. Чи розв'яже якусь загадку той факт, що я житиму вічно? Чи те вічне життя не є таке саме загадкове, як і теперішнє? Розв'язання загадки життя у часі й просторі лежить поза часом і простором» (Вітгенштейн, 1995: с. 84—85). При цьому духовність реальності у МакТаґарта передбачає її гадану часовість, оскільки нескінченні *Я*-субстанції можуть вступати між собою у складні відношення на рівні не всіх визначених філософом часових послідовностей (*A*, *B*, *C*, *D*, а лише *C*, інклюзивної послідовності), що і визначає дескрипцію цих відношень, формально-логічну і дискурсивну. Плюралістична реальність МакТаґарта, об'єднана принципом любові, радше наслідує традицію Емпедокла та антропоцентричну версію пієтизму Канта, для якої метафізика виходить з особистісного, персонального, окремого трансцендентального запитування, а не спирається на загальний догматизм релігійної метафізики. Важливо, що філософ розрізняє погляди Гегеля і Канта стосовно темпоральної послідовності: «Адже Гегель вважав порядок часової послідовності як рефлексію, хоч і викривлену рефлексію, чогось у реальній природі без часової реальності, тоді як не схоже, щоб Кант розглядав можливість того, що щось у природі ноумена має відповідати часовому порядку, що з'являється у феномені» (МакТаґарт, 2022: с. 137). Це зауваження, можливо, якраз і вказує на позірно парадоксальну близькість вихідних інтенцій філософів. Можливо, МакТаґарт, був, так би мовити, кантіанцем який вважає себе гегельянцем. Узгодженість *Я*-субстанцій у часовому вимірі (послідовність *C*) наразі може бути розглянута як особливе каузальне відношення.

Обґрунтовуючи безсмертя через поняття Бога, філософ зауважує, що «немає підстав, на яких такої особи не має бути. Та з другого боку, схоже, що немає і підстав, на яких така особа має бути» (МакТаґарт, 2022: с. 374), тобто заперечуючи необхідність персоніфікованого Бога для існування безсмертя, він припускає його можливість. Безсмертя ж зумовлене існуванням плюралісної нескінченної множинності *Я*-субстанцій, самостей. Отже, душі безсмертні не тому, що вони існують у часі нескінченно (якраз своїм послідовним запереченням реальності часу Дж. Е. МакТаґарт переважно й відомий у західній традиції), а тому, що існує послідовність життів як до, так і після цього життя, і ця «множинність життів» має у нього духовну природу, оскільки реалізується через любов як природний тип відношення між *Я*-сутностями. Можливо, тут присутня ще одна точка перетину між поглядами Канта й МакТаґарта: коли йдеться про часові послідовності (*A*, *B*, *C*, *D*) у МакТаґарта, послідовність *B* (відношення раніше—пізніше) фіксує динаміку становлення подій і формування досвіду, що дає підстави дослідникам

припускати, що «Кант із симпатією розглядав би часову структуру людського досвіду» послідовності В у МакТаргарт (Acosta, 2018), а також розглядати теперішнє як часову метрику існування людини та передумову її безсмертя (Rukgaber, 2010).

Справді, якщо не лише телеологічний аргумент зумовлює нашу надію на майбутнє життя та безсмертя, то «один з улюблених аргументів Канта щодо безсмертя душі в критичний період ґрунтується не на нашому обов'язку залишатися відданими моральному закону, а на притаманному нам, з огляду на нашу здатність до рефлексійних суджень щодо людської природи та її унікальної телеології в суто описовій формі, сенсі... Кант вважав це шляхетним, незаперечним і скромним аргументом, який виникає завдяки роздумам про наше місце у природі» (Englert, 2023: р. 384). Отже, моральне призначення людини та її раціональна здатність цілепокладання визначає нас не просто як частину деякої вищої цілісності, але і як незавершену частину, і це завершення ми конституюємо після теперішнього, власне, поза часом, у безсмерті. П. Т. Гіч стверджує, що проблематика часу та безсмертя для сучасної філософії актуалізується МакТаргартом для аналітичного підходу (Geach, 1979). Додамо, що цей феномен умовно може бути позначений як констеляція між умовними смисловими атракторами (як «планетами») систем Канта і МакТаргарт. Кантівське безсмертя — «теоретичне, але, як таке, недоказове положення, оскільки воно невіддільно притаманне практичному закону, а рїогї безумовно чинному» (Кант, 2004: с. 136). Таким чином, власне необхідність віри, з точки зору практичної філософії, полягає в постулюванні тези, що дійсність розумна й моральна і що фатальні невідповідності між чеснотами та щастям є лише видимостями на певному часовому відтинку і будуть знівельовані у вічності існування душі. У гранично широкому контексті сучасних трансформацій ідеї просвітництва ідея безсмертя душі дає можливість протистояти насамперед теоретичному скептицизму щодо пізнавальних можливостей людини, концепції найвищого загального блага та свободи і відповідати на виклики новітнього бунту проти розуму (Tizzard, 2020).

Сучасні трансформації ідеї просвітництва

У класичному есеї «Відповідь на питання: що таке просвітництво?» (1784) І. Кант експресивно вказує на притаманну людям і людським спільнотам «неспроможність користатися власним розумом без керівництва когось іншого. Такий стан виникає тоді, коли бракує не розуму, а лише рішучості і відваги користуватися ним без стороннього керівництва. Отже, гасло просвітництва: май відвагу користуватися власним розумом!» (Кант, 1989). Акцентування цілепокладання та воління раціонального вельми актуальне нині, оскільки новітній час гранично ускладнює формування теоретичних підстав рецепції реальності на основі просвітницьких настанов раціоналізму та гуманізму; сучасні трансформації ідеї просвітництва (от як проект трансгуманізму назагал та його радикальні напрями зокрема (Ross, 2019)) у контексті перспектив розвитку та власне збереження людської цивілізації зазвичай апелюють до нонантропоцентричних

форматів філософування (наприклад, об'єктно-орієнтована онтологія Г. Гармана), які так чи інакше генетично сходять чи то до пафосу Ніцшевого нігілізму зокрема, чи то до традиції бунту проти розуму (А. Шопенгауер, Е. фон Гартман, В. Дильтай, О. Шпенглер, Г. Зимель, Х. Ортега-і-Гасет та ін.). Ускладнення наукового образу світу та його філософської картини (М. Гайдегер) хоча й корелюють між собою, однак не є когерентними. Тому однією з очевидних причин таких відомих сучасних феноменів, як криза наукової експертизи або технології постправди, є неможливість узгодження в колективній уяві фактуальності технологізованої реальності, процесів цифровізації, сфери віртуальності (Ж. Ланьє) та традиційних філософських підстав раціональності, обґрунтованих західним просвітництвом у картезіансько-кантівській традиції. Звідси гуманістичний потенціал кантівської філософії суб'єкта, який парадоксально експлікується в мактагартівській концепції «самостей» (the selves), і може розглядатися як природна відповідь на виклики філософії інформації та ШІ, радикального трансгуманізму, конспірології, нонантропоцентричних версій філософування (кластер антикореляціонізму), соціального та політичного популізму тощо.

Зокрема, коли Н. Бостром говорить про моделі моральності сильного ШІ, то йдеться, на нашу думку, про екстраполяцію трансцендентального суб'єкта та категоричного імперативу на ноуменальну сферу машинного мислення і новітню проблематизацію ідеї безсмертя, тяглості та неперервності свідомості (Бостром, 2020: с. 257). З іншого боку, настанова антикореляціонізму (заперечення фундаментальної кореляції між мисленням суб'єкта та буттям) репрезентує нонантропоцентричну нереляційну метафізику (Р. Брасьє, К. Меясу), що заперечує будь-які філософії привілейованого доступу як такі, що є антропоцентричними, а отже, може лягти в основу громадянської релігії новітнього глобалізованого людства з його тенденцією до уречевлення віртуального. Таким чином, антикореляціонізм парадоксально постає як філософська підстава трансгуманізму. С. Пінкер, міркуючи про кризу просвітництва у нинішньому столітті, зазначає, що «парадокс ірраціональності ХХІ ст. можна пояснити за допомогою перверзійних стимулів, що стоять за «експресивною раціональністю» та «пізнання із захистом ідентичності»» (Пінкер, 2019: с. 360). Різноманітні когнітивні й емоційні упередження роблять людину глухою не лише до раціональної аргументації та часто-густо здорового глузду, розглянутих суто інструментально, а й до власної природи, вкоріненої у кантівському трансцендентальному запитуванні. Можна сказати, що Ніцшева концепція «філософії підозри», під впливом якої постає філософська традиція ХХ століття (зокрема філософська антропологія), у ХХІ столітті трансформується не просто в маскультурний бунт проти розуму, але у спробу його ігнорації, канселінгу (виключення), у Гайдегеровій термінології — надання йому статусу онтичного як інструментального, технологізовано-предметного, замість онтологічного. «Хоча розум є первинним стосовно всього іншого і не потребує (а насправді не може) бути виправданим за першими принципами, щойно почнемо з ним взаємодіяти, ми можемо заспокоїти свою впевненість у тому, що деякі види міркування, які застосовуємо, є логічними, бо

помітимо їхню внутрішню когерентність і вписаність у реальність. Життя — це не сон або дивна комбінація не пов'язаних між собою вражень. І застосування розуму до світу доводить власну значущість, надаючи нам можливість змінювати світ за нашим бажанням» (Пінкер, 2019: с. 354). Теза Т. Нагеля стосовно того, що неможливо критикувати щось нічим, а отже, релятивізм і суб'єктивізм стосовно логіки та реальності принципово не є чинними, не може бути сприйнята когнітивним агентом поза усвідомленням власної суб'єктності. На нашу думку, йдеться про те, що сучасний цифровізований медіапростір та інформаційно-комунікаційні платформи можуть перетворювати людину на проміжну ланку в системі смислових відношень, своєрідний «ретранслятор» інформації та смислів, позбавляючи її при цьому як можливості смислогенерації через критичну рефлексію, так і, в результаті, можливості формування ідентичності на основі мислення і віри. В цьому сенсі цифровізований медіапростір може бути розглянутий як простір нескінченної авторепродукції Бодриарових симулякрів (4 та 5 рівнів у класифікації філософа, позбавлених зв'язку з будь-якою реальністю, та чистих симулякрів самого себе (Бодриар, 2004), квазібезсмертних безчасових Я, і це гранично ускладнює смислогенерацію на рівні комунікативної прагматики.

Підсумовуючи, зазначимо, що у своєму вченні про безсмертя Я-сутностей та фундаментальне відношення любові, яке теж фіксує межу людської здатності як репрезентувати досвід у судженнях, так і власне мислити, Дж. Е. МакТаргарт практично повертається до принципів Кантової етики, головним принципом якої є, як відомо, категоричний імператив, який власне й фіксує відносини між людьми як суб'єктами, Я-сутностями чи то когнітивними агентами. Тобто ідеї безсмертя, зла, блага, любові теоретично є постулатами «практичного розуму», що видається так само правильним для Дж. Е. МакТаргarta, як і для І. Канта. За І. Кантом, вище добро можливе тільки за умови безсмертя людської особистості, а оскільки каузальність у Дж. Е. МакТаргarta не зводиться до зовнішньої причинності, є інклюзивною й утворює складну фрактальну мережу відношень, то безсмертя можна потлумачувати не як просту проекцію етично належного у майбутнє, а як подолання часовості назагал.

ДЖЕРЕЛА

- Бодриар, Ж. (2004). *Симулякри і симуляція*. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи».
- Бостром, Н. (2020). *Суперінтелект. Стратегії і безпеки розвитку розумних машин*. Київ: Наш формат.
- Вітгенштейн, Л. (1995). *Логіко-філософський трактат. Філософські дослідження*. Київ: Основи.
- Кант, І. (1989). Відповідь на питання: що таке просвітництво? *Vsesvit*, 4, 135—138. Взято з: <https://vpered.wordpress.com/2019/07/04/kant-erklarung/>
- Кант, І. (2000). *Критика чистого розуму*. Київ: Юніверс.
- Кант, І. (2004). *Критика практичного розуму*. Київ: Юніверс.
- Козловський, В. (2008). Моделі реконструкції кантівської антропології. В: *Могілянські історико-філософські студії* (сс. 39—105). Київ: Видавничий дім «Києво-Могілянська академія».

- Козловський, В. (2009). Метафізика і психологія Імануїла Канта: витоки та реценції. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 89, 16—22.
- МакТагарт, Дж. Е. (2022). *Природа існування*. Том 2. Київ: Темпора.
- Марйон, Ж.-Л. (2014). Яку метафізику містить метод? В: Ж.-М. Бейсад, Ж.-Л. Марйон, К. С. Он-Ван-Кун, *Медитації Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень* (сс. 67—93). Київ: Дух і літера.
- Пінкер, С. (2019). *Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки та прогресу*. Київ: Наш формат.
- Терлецький, В. (2016). Межі й можливості методу дослідження констеляцій. *Sententiae*, 1, 169—178. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/senten_2016_1_14
- Acosta, H. L. P. (2018). Theoretical assumptions in Kant's theory of time. *Sincronia*, Feb. 06. Retrieved from: <https://www.redalyc.org/journal/5138/513855742003/>
- Ameriks, K. (2000). *Kant's Theory of Mind: An Analysis of the Paralogisms of Pure Reason* Get access Arrow. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0198238975.001.0001>
- Englert, A. T. (2023). Kant's Favorite Argument for Our Immortality: The Teleological Argument. *Res Philosophica*, 100(3), 357—388. Retrieved from: <https://philarchive.org/archive/ENGKFA>
- Galloway, G. (1920). *The philosophy of religion*. New York: Scribner's Sons.
- Geach, P. T. (1979). *Truth, Love and Immortality, and introduction to McTaggart's philosophy*. Oakland: University of California Press.
- Hahmann, A. (2018). Kant's Critical Argument(s) for Immortality Reassessed. *Kant Yearbook*, 10(1), 19—42. <https://doi.org/10.1515/kantyb-2018-0002>
- McDaniel, K. (2020). John M. E. McTaggart. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/mctaggart/>
- Moore, G. E. (1903). Mr. McTaggart's ethics. *International Journal of Ethics*, 13 (3), 341—370.
- Obdrzalek, S. (2021). The Philosopher's Reward: Contemplation and Immortality in Plato's Dialogues. In: *Immortality in Ancient Philosophy* (pp. 66—92). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108935777.004>
- Passmore, J. (1966). *A Hundred Years of Philosophy*. London: Gerald Duckworth and Co. Ltd.
- Ross, B. (2019). *Transhumanism: an ontology of the world's most dangerous idea*. Doctor of Philosophy (Philosophy). Retrieved from: https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc1505282/m2/1/high_res_d/ROSS-DISSERTATION-2019.pdf
- Ross, N. (2020). Walter Benjamin's First Philosophy: Towards a Constellational Definition of Experience. *Open Philosophy*, 3, 81—101. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/339406466_Walter_Benjamin's_First_Philosophy_Towards_a_Constellational_Definition_of_Experience
- Rukgaber, M. (2010). Time and Metaphysics: Kant and McTaggart on the Reality of Time. *Kant Yearbook*, 2, 175—194. <https://doi.org/10.1515/9783110222937.175>
- Sharma, R. K. (2015). *J. M. E. McTaggart: Substance, Self, and Immortality*. Lexington Books.
- Sheets-Johnstone, M. (2003). Death and immortality ideologies in Western philosophy. *Continental Philosophy Review*, 36(3), 235—262. <https://doi.org/10.1023/B:MAWO.0000003937.47171.a9>
- Tizzard, J. (2020). Why Does Kant Think We Must Believe in the Immortal Soul? *Canadian Journal of Philosophy*, 50(1), 114—129. <https://doi.org/10.1017/can.2019.10>

Одержано 21.05.2024

REFERENCES

- Baudrillard, J. (2004). *Simulacra and simulation*. [In Ukrainian]. Kyiv: PH of Solomiia Pavlychko «Основу». [=Бодріяр 2004]
- Bostrom, N. (2020). *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. Strategies and dangers of the development of intelligent machines*. [In Ukrainian]. Kyiv: Nash format. [=Бостром 2020]
- Wittgenstein, L. (1995). *Tractatus logico-philosophicus. Philosophische untersuchungen*. [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovy. [=Вітгенштейн 1995]
- Kant, I. (1989). The answer to the question: what is enlightenment? [In Ukrainian]. *Vsesvit*, 4, 135—138. Retrieved from: <https://vpered.wordpress.com/2019/07/04/kant-erklarung/> [=Кант 1989]
- Kant, I. (2000). *Criticism of pure reason*. (Tr. by I. Burkovskiy.) [In Ukrainian]. Kyiv: Univers. [=Кант 2000]
- Kant, I. (2004). *Criticism of practical reason*. [In Ukrainian]. Kyiv: Univers. [=Кант 2004]
- Kozlovskiy, V. (2008). Models of the reconstruction of Kantian anthropology. [In Ukrainian]. In: *Mohylans'ki istoriko-filosofs'ki studiyi* (pp. 39—105). Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House. [=Козловський 2008]
- Kozlovskiy, V. (2009). Immanuel Kant's metaphysics and psychology: origins and receptions. [In Ukrainian]. *NaUKMA Research Papers in Philosophy and Religious Studies*, 89, 16—22.
- McTaggart, J. M. E. (2022). *The Nature of Existence*. Vol. 2. [In Ukrainian]. Kyiv: Tempora. [=МакТаргарт 2022]
- Marion, J.-L. (2014). What metaphysics does the method contain? [In Ukrainian]. In; J.-M. Beysad, J.-L. Marion, K. S. On-Wang-Kun, *Descartes' meditations in the mirror of modern interpretations* (pp. 67—93). Kyiv: Dukh i litera. [=Маріон 2014]
- Pinker, S. (2019). *Enlightenment Now: The Case for Reason, Science, Humanism, and Progress*. [In Ukrainian]. Kyiv: Nash format. [=Пінкер 2019]
- Terletskiy, V. (2016). Limits and possibilities of the constellation research method. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 1, 169—178. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sent-en_2016_1_14 [=Терлецький 2016]
- Acosta, H. L. P. (2018). Theoretical assumptions in Kant's theory of time. *Sincronia*, Feb. 06. Retrieved from: <https://www.redalyc.org/journal/5138/513855742003/>
- Ameriks, K. (2000). *Kant's Theory of Mind: An Analysis of the Paralogisms of Pure Reason Get access Arrow*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0198238975.001.0001>
- Englert, A. T. (2023). Kant's Favorite Argument for Our Immortality: The Teleological Argument. *Res Philosophica*, 100(3), 357—388. Retrieved from: <https://philarchive.org/archive/ENGKFA>
- Galloway, G. (1920). *The philosophy of religion*. New York: Scribner's Sons.
- Geach, P. T (1979). *Truth, Love and Immortality, and introduction to McTaggart's philosophy*. Oakland: University of California Press.
- Hahmann, A. (2018). Kant's Critical Argument(s) for Immortality Reassessed. *Kant Yearbook*, 10(1), 19—42. <https://doi.org/10.1515/kantyb-2018-0002>
- McDaniel, K. (2020). John M. E. McTaggart. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/mctaggart/>
- Moore, G. E. (1903). Mr. McTaggart's ethics. *International Journal of Ethics*, 13 (3), 341—370.
- Obdrzalek, S. (2021). The Philosopher's Reward: Contemplation and Immortality in Plato's Dialogues. *Immortality in Ancient Philosophy*, 66—92. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108935777.004>

- Passmore, J. (1966). *A Hundred Years of Philosophy*. London: Gerald Duckworth and Co. Ltd.
- Ross, B. (2019). *Transhumanism: an ontology of the world's most dangerous idea*. Retrieved from: https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc1505282/m2/1/high_res_d/ROSS-DISSERTATION-2019.pdf
- Ross, N. (2020). Walter Benjamin's First Philosophy: Towards a Constellational Definition of Experience. *Open Philosophy*, 3, 81—101. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/339406466_Walter_Benjamin's_First_Philosophy_Towards_a_Constellational_Definition_of_Experience
- Rukgaber, M. (2010). Time and Metaphysics: Kant and McTaggart on the Reality of Time. *Kant Yearbook*, 2, 175—194. <https://doi.org/10.1515/9783110222937.175>
- Sharma, R. K. (2015). *J. M. E. McTaggart: Substance, Self, and Immortality*. Lexington Books.
- Sheets-Johnstone, M. (2003). Death and immortality ideologies in Western philosophy. *Continental Philosophy Review*, 36(3), 235—262. <https://doi.org/10.1023/B:MAWO.0000003937.47171.a9>
- Tizzard, J. (2020). Why Does Kant Think We Must Believe in the Immortal Soul? *Canadian Journal of Philosophy*, 50(1), 114—129. <https://doi.org/10.1017/can.2019.10>

Received 21.05.2024

Pavlo KRETOV, PhD of Philosophical Sciences,
Associate Professor, Department of Philosophy, Social and Political Sciences,
Educational and Scientific Institute of International Relations, History and Philosophy,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
81, Shevchenko bulv., Cherkasy, 18000
ataraksia@ukr.net
<https://ocid.org/0000-0003-2593-3731>

THE CONCEPT OF IMMORTALITY AND THE TRANSFORMATION OF THE IDEA OF ENLIGHTENMENT: I. KANT AND J. E. MCTAGGART

The article examines the constellation of the interpretation of the concept of immortality in the corpora of ideas of I. Kant and J. E. McTaggart in conjunction with modern trends in the transformation of the idea of Enlightenment. The correctness of the applications of the constellation method in relation to the work of I. Kant and J. E. McTaggart is substantiated. The traditional idea of the work of the English philosopher as meaningfully belonging to the Hegelian tradition is problematized, and the formal nature of this affiliation is indicated. The possibility of a constellational examination of the closeness of the understanding of the idea of immortality and its meaning within the framework of a whole metaphysical system in the context of the philosopher's understanding of time and space in I. Kant and J. E. McTaggart is indicated. The importance of the manifested interpretation of the constellational consideration of the idea of immortality for understanding the content of modern transformations of Enlightenment ideas and responding to the challenges of the latest formats of rebellion against reason is outlined.

Keywords: *I. Kant, J. E. McTaggart, immortality, Enlightenment, constellation, mind.*